

Rondblik

Gereformeerd onderwijs, voor wie en hoe?

G.J. Schutte

In de komende maanden zal worden gediscussieerd over de identiteit van het gereformeerd onderwijs. Op initiatief van het Landelijk Verband van Gereformeerde Schoolverenigingen (LVGS) worden conferenties belegd over het leden- en benoemingsbeleid van de scholen in relatie tot het kerklidmaatschap. Oude vragen zullen opnieuw aan de orde komen, nieuwe inzichten vragen om een beoordeling. Het is dan goed om, voordat de discussie begint, aandacht te vragen voor enkele aspecten die bepalend zijn voor de identiteit en de plaats van het gereformeerd onderwijs in Nederland.

Het plan van het LVGS kan niet los worden gezien van de voorgeschiedenis. Rond de eeuwwisseling vond er een pittige discussie plaats over mogelijke verruiming van het leden- en benoemingsbeleid. Het voorlopige resultaat hiervan was, dat leden van de Christelijke Gereformeerde Kerken gelijke rechten kregen als leden van de Gereformeerde Kerken *vrijgemaakt*. Omdat beide kerken elkaar hadden erkend als ware kerken, was het mogelijk om deze stap te zetten zonder statutenwijziging van de scholen. Inmiddels hanteren vrijwel alle gereformeerde scholen deze verruiming in de praktijk van het leden- en benoemingsbeleid. Onbeslist bleef toen de vraag of er aanleiding was tot een verdere verruiming, met name in de richting van de Nederlands Gereformeerde Kerken. Duidelijk was wel, dat hiervoor niet de eenvoudige weg kon worden bewandeld die gold voor de Christelijke Gereformeerde Kerken. De vraag naar verdere discussie bleef echter bestaan, mede gelet op ontwikkelingen op het kerkelijke erf en in de scholen.

Op de algemene ledenvergadering van het LVGS op 6 juni 2008 is besloten de draad weer op te pakken. Daaraan was een ledenpeiling voorafgegaan. Daaruit bleek dat de meeste scholen een voortgaand gesprek zinvol vinden, maar dat zelden van een als urgent ervaren probleem sprake is. De scholen hechten ook aan een goede borging van het gereformeerde karakter van de scholen en vinden dat het huidige leden- en benoemingsbeleid tot op heden een belangrijke factor is geweest voor die borging.

Dat toch gekozen is voor het weer oppakken van de discussie, heeft te maken met een zeker gevoel van verlegenheid die schoolbesturen in de praktijk ervaren bij het toepassen van het huidige beleid. Zo worden soms leerlingen niet toegelaten, terwijl hun ouders oprecht zoeken naar een positief christelijke school voor hun kinderen, maar zelf geen band hebben met het gereformeerde belijden. Of in het geval van een samenwerkingsgemeente GKv/NGK of CGK/NGK, waarbij een deel van de gemeente wel lid van de schoolvereniging of docent aan de school kan worden en een ander deel niet. Daarnaast speelt de vrees dat het in de komende tijd – gelet op het tekort aan leraren – moeilijk zal worden voldoende docenten te krijgen en te behouden die aan de benoemingsvereisten voldoen.

Het is dan ook te begrijpen dat er bij de scholen behoefte bestaat aan verdere discussie. Maar de algemene boodschap op de ledenvergadering van het LVGS was toch: ga zorgvuldig en niet overhaast te werk en trek geen voorbarige conclusies.

Daarbij past ook de voorgenomen procedure. Er komen vier regionale conferenties met deelnemers uit de verschillende geledingen van het gereformeerd onderwijs. Tegen de achtergrond van de effecten van het huidige leden- en benoemingsbeleid op de identiteit en de

organisatie van de school en de ontwikkelingen in kerk en samenleving zal de vraag worden besproken of het nodig is het beleid te veranderen. Zo ja, is het dan gewenst het kerklidmaatschap als criterium te handhaven of zou in plaats daarvan gebruikgemaakt kunnen worden van een identiteitsdocument, waarin wordt aangegeven waaruit de identiteit van het gereformeerd onderwijs bestaat?

Afhankelijk van het resultaat van deze conferenties zal een landelijk congres worden belegd. Daarna beoordeelt het bestuur welke conclusies kunnen worden getrokken en zullen eventuele voorstellen worden gedaan aan de ledenvergadering van mei 2009.

Ontstaan

Wie wil nadenken over mogelijke andere criteria voor het leden- en benoemingsbeleid, doet er goed aan voor ogen te houden hoe en waarom het bestaande beleid tot stand is gekomen. Het gereformeerd onderwijs neemt een unieke positie in binnen het Nederlandse onderwijsbestel. Het heeft een band met de Gereformeerde Kerken *vrijgemaakt*, die in de statuten is vastgelegd en die met name bij de toelating van leden en de benoeming van personeel tot uitdrukking komt. Dat was in de jaren na de Vrijmaking een situatie die haaks stond op de ontwikkelingen elders. Gereformeerden stuurden hun kinderen tot dan toe veelal naar een interkerkelijke School met de Bijbel. Waar vanouds al gereformeerde scholen bestonden, werkten deze veelal in de richting van samenwerking of fusie met interkerkelijke of hervormde scholen.

De oprichting van gereformeerd-vrijgemaakte scholen werd dan ook door velen als een bedreiging gezien voor het algemeen christelijk onderwijs. Veel tegenkating van de kant van scholen en overheden was het gevolg. Niet zelden moest de rechter eraan te pas komen om de oprichting en bekostiging van een gereformeerde school veilig te stellen.

Daarbij speelde een belangrijke rol dat gereformeerde scholen zich richtten op een afgebakende doelgroep en de consequenties daarvan aanvaardden bij de toelating van leerlingen en leden en de benoeming van personeel. Geleidelijk aan werd toen de overtuiging gemeengoed dat het gereformeerd onderwijs een eigen richting vormde, duidelijk te onderscheiden van het algemeen christelijk onderwijs en dat de vrijheid van onderwijs zich ook uitstrekte tot de keuze voor gereformeerd onderwijs. De aanwezigheid van het GPV in de Tweede Kamer bood vanaf 1963 een extra mogelijkheid de overheid op dit punt 'bij de les te houden'.

Dat had belangrijke gevolgen voor het gereformeerd onderwijs. Successievelijk nam de overheid de bekostiging over van scholen die soms jarenlang zonder subsidie in stand gehouden waren. Ouders van leerlingen die lange reizen moesten maken naar de dichtstbij gelegen gereformeerde school kregen een bijdrage in de kosten van vervoer. Momenteel kunnen in totaal dertig gereformeerde scholen in Nederland voortbestaan onder de wettelijke opheffingsnorm, omdat ze de laatste school van de gereformeerde richting binnen redelijke afstand vormen.

De relatief sterke positie die het gereformeerd onderwijs nu inneemt, kan dan ook niet los worden gezien van de nauwe band tussen school en kerk.

Daarmee is uiteraard niet gezegd dat, als deze band voor de toekomst losser zou worden, de positie van het gereformeerd onderwijs meteen bedreigd zou worden. Dat hangt van meer factoren af. Daarom nu eerst aandacht voor enkele van die factoren.

Een eigen richting

Het begrip ‘richting’ speelt in het Nederlandse onderwijsbestel een belangrijke rol. Eigenlijk is dat vreemd. Artikel 23 van de Grondwet kent het begrip alleen om daarmee aan te geven dat het bijzonder onderwijs zelf in vrijheid beslist over de richting van het onderwijs. Als ordeningsbeginsel, op grond waarvan we onderscheiden tussen bijvoorbeeld scholen behorende tot de protestants-christelijke en de gereformeerde richting, komt het er niet in voor.

Onderwijsjuristen wijzen er dan ook op, dat het wel erg ver gaat als de overheid uitmaakt of er sprake is van een eigen godsdienstige richting. Zo zei de scheidende hoogleraar onderwijsrecht Mentink onlangs in het *ND*: ‘*Artikel 23 gaat uit van een soort vrije markt van bijzondere scholen. Als een school voldoet aan de door de wetgever gestelde basiseisen en genoeg leerlingen heeft, dan kan deze opgericht worden. Op het moment dat de overheid legitieme richtingen gaat vaststellen gaat zij haar boekje te buiten. We hebben dat gezien bij de opkomst van evangelische scholen, waarbij de rechter moest beoordelen of sprake was van een afzonderlijke godsdienstige richting. Dat gaat in tegen het principe van scheiding tussen kerk en staat. ...*

In 1996 is ook de Onderwijsraad geadviseerd terug te keren naar dat oorspronkelijke stelsel. Onder Paars II is gewerkt aan een wetsvoorstel hierover, maar onder voormalig minister Van der Hoeven (CDA) is dat vastgelopen. De huidige praktijk is ingericht volgens het systeem van erkende richtingen en terugkeer naar de oorspronkelijke invulling van artikel 23 zou nogal een omslag betekenen.’

Op de vraag of het terecht is dat sommige onderwijsrichtingen terughoudend zijn in het verruimen van hun richting omdat ze bang zijn dan hun legitimiteit te verliezen antwoordde Mentink: ‘*Nee, dat denk ik niet. En in een systeem van richtingsvrije planning zou dat al helemaal geen probleem meer zijn. Ik merk inderdaad dat bijvoorbeeld gereformeerde en reformatorische scholen voortdurend met een beetje angst naar de overheid kijken. Als de overheid nu terugtreedt in het beoordelen van de grondslag van een richting, kunnen scholen daar veel meer ontspannen mee omgaan. En het is volledig in lijn met de Grondwet.*’¹

Mentink ziet dus in het licht van de Grondwet wel mogelijkheden voor een ruimere interpretatie van het begrip ‘richting’. Maar hij wijst er tegelijk op dat, naarmate het begrip minder afgebakend is, de beschermende werking ten opzichte van bestaande scholen minder wordt. In dat verband spreekt hij over een langdurige overgangperiode voor scholen van kleine richtingen die onder de opheffingsnorm blijven. Maar zo’n overgangperiode heeft altijd iets weg van een sterfhuisconstructie.

In de discussie over eventuele verandering van het leden- en benoemingsbeleid zullen de juridische kanten terecht veel aandacht krijgen. Daarbij heeft het geen zin te filosoferen over een situatie waarin het begrip ‘richting’ niet meer ter zake doet. De werkelijkheid is, dat dit begrip een cruciale rol speelt in het beleid van de overheid en in de rechtspraak.

Dat betekent dus dat, hoe ook ingevuld, de gereformeerde richting zich in de toekomst op een duidelijk te herkennen wijze zal moeten blijven onderscheiden van de andere richtingen. Het kerklidmaatschap is nu zo’n onderscheidend criterium. Het zal niet eenvoudig zijn – als men dit al wenst – dit voor het gehele gereformeerde onderwijs te vervangen door een ander criterium dat even onderscheidend is.

Identiteitsdocument

In dit verband noemt het LVGS als mogelijkheid gebruik te maken van een identiteitsdocument. De bedoeling hiervan is in een document onder woorden te brengen wat de identiteit van het gereformeerde onderwijs in de praktijk betekent. Dan valt te denken aan

zaken als de missie van de school, de visie op de mens en de plaats van ouders, leerlingen en personeel in de school. Op die manier zou vanuit de grondslag van Schrift en confessie duidelijk moeten worden gemaakt waaraan gereformeerd onderwijs te herkennen is. Onderschrijving van zo'n document zou dan kunnen dienen als criterium voor het leden- en benoemingsbeleid.

Op het eerste gezicht een aantrekkelijke gedachte. De identiteit van een school komt immers vooral tot stand in het samenspel van alle betrokkenen: bestuur en directie, docenten en andere medewerkers, ouders en leerlingen. Het schoolplan is in dat verband een belangrijk (jaarlijks) document. De essentie daarvan zou ook kunnen worden opgenomen in een identiteitsdocument, dat voor langere tijd kan gelden.

Maar als een identiteitsdocument moet dienen als onderscheidend document voor het gereformeerd onderwijs als richting, zal de inhoud ervan moeten gelden voor het gehele gereformeerd onderwijs. Dat zal al snel op grote bezwaren stuiten. In het onderwijsbeleid wordt terecht de nadruk gelegd op de autonomie en eigen verantwoordelijkheid van de scholen. Immers, een school voor primair onderwijs is anders dan een scholengemeenschap voor voortgezet onderwijs, een school in een grote geseclariseerde stad zal de identiteit anders willen kunnen invullen dan een school op het platteland. Een identiteitsdocument dat voor alle gereformeerde scholen zal moeten gelden, moet dan welhaast in algemeenheden vervallen. En daarmee is het al bij voorbaat ongeschikt als criterium bij het leden- en benoemingsbeleid en als onderscheidend document voor de gereformeerde richting. Dat zal zich in het bijzonder wreken in delen van het land waar ook protestants-christelijke scholen van min of meer orthodoxe signatuur gevestigd zijn. Het zal dan heel moeilijk zijn aan de hand van de identiteitsdocumenten van beide scholen aan ouders en leerlingen duidelijk te maken waarin een gereformeerde school zich onderscheidt van een algemeen christelijke.

Het LVGS heeft eerder tevergeefs geprobeerd te komen tot het formuleren van iets als een identiteitsdocument. De verschillen tussen de scholen bleken te groot te zijn. Gelet op het belang van een zo helder mogelijke identiteit is er niets op tegen het nog eens te proberen. Maar we moeten niet de indruk vestigen dat zo'n landelijk document zowel extern als intern de plaats kan innemen van het kerkklidmaatschap als onderscheidend criterium.

De rol van de politiek

Het toelatingsbeleid van scholen mag zich de laatste jaren in veel politieke belangstelling verheugen. Dat heeft onder meer te maken met het probleem van de zwarte en witte scholen. Regelmatig klinkt het verwijt dat sommige bijzondere scholen (o.a. gereformeerde) dit probleem helpen in stand te houden door in de praktijk vooral witte leerlingen toe te laten. Zowel de Onderwijsraad als de Raad van State heeft er echter op gewezen, dat selectie naar richting door schoolbesturen als zodanig geen bepalende rol speelt bij het tot stand komen van segregatie in het onderwijs en dat de bevolkingssamenstelling van wijken een veel grotere rol speelt.² Maar dat weerhoudt politici er niet van met voorstellen te komen die de vrijheid van scholen bij het toelaten van leerlingen beperken.

Een voorbeeld hiervan vormt een initiatiefvoorstel van Kamerleden van de PvdA, SP, Groen Links en D66 inzake een regeling toelatingsrecht onderwijs. Dit eind 2005 ingediende wetsvoorstel, dat ook op sympathie kan rekenen binnen de VVD, wordt gelet op de afspraken in het huidige coalitieakkoord momenteel niet behandeld. De inhoud ervan en de steun ervoor vormen echter een duidelijk signaal in de richting van onder meer het gereformeerd onderwijs.

Uitgangspunt van het voorstel is, dat elke school algemeen toegankelijk is, tenzij een toelatingsbeleid gevoerd wordt dat aan duidelijke en stringente rechtmatigheidsvoorwaarden voldoet. Aanvankelijk voorzag dit voorstel in een wettelijke acceptatieplicht van alle leerlingen. Op advies van de Onderwijsraad wilden de indieners wel een uitzondering maken voor wat zij noemden 'de kleine strenge stromingen'. Het is ontdekkend te lezen hoe zij dit in de toelichting op het wetsvoorstel formuleerden: *'Vooralsnog kan een uitzondering gelden voor reeds bestaande scholen die de voorafgaande tien jaar aantoonbaar een consequent en consistent beleid hebben gevoerd, op grond van hun denominatieve grondslag ... en waarin dat beleid ook tot uiting kwam in het onderwijs. Het moet dan gaan om zichtbare specifieke aandacht aan het levensbeschouwelijke karakter. ... De school moet dat beleid aantonen met statuten en met informatie over de lessen en het onderwijsbeleid. De minister moet dan besluiten of ontheffing van de algemene acceptatieregel reëel is. Als dat het geval is en de minister de school ontheffing verleent, dan moet de school na een periode van vijf jaar de aanvraag herhalen.'*³

In dit systeem zouden gereformeerde scholen die ernst willen maken met hun identiteit, dus onder voortdurende curatele van de overheid staan. Gelukkig beseften de indieners na principiële kritiek van de Raad van State dat dit te ver ging. Zij wijzigden hun wetsvoorstel met handhaving van het uitgangspunt van algemene toegankelijkheid van alle scholen. Aan leerlingen kunnen volgens de gewijzigde tekst alleen eisen op denominatieve gronden worden gesteld, als die gelet op het doel van de school nodig zijn voor de verwezenlijking van haar grondslag. Volgens de toelichting gaat het hierbij alleen om scholen waarvan de richting in de statuten van de school is vastgelegd, terwijl deze richting ook consequent en consistent in het toelatingsbeleid gehandhaafd wordt. Als ouders het niet eens zijn met weigering van toelating van een leerling, kunnen zij hiertegen in beroep gaan bij een door de minister in te stellen Commissie beoordeling toelating leerlingen.⁴

Hoewel het voorstel hiermee van zijn meest extreme elementen is ontdaan, blijft de strekking ervan gelijk: als een gereformeerde school een toelatingsbeleid wil voeren, zal aangetoond moeten worden dat dit beleid nodig is voor de verwezenlijking van de grondslag van de school en zal dit beleid consequent en consistent gehandhaafd moeten worden. Uiteindelijk ziet een ministeriële commissie hierop toe.

Ik noem dit voorbeeld om verschillende redenen. In de eerste plaats blijkt eruit, dat een groot deel van de Nederlandse politiek graag een einde zou maken aan de vrijheid van gereformeerde scholen tot het voeren van een eigen toelatingsbeleid. Vervolgens dat er nog wel de bereidheid bestaat sommige 'kleine strenge stromingen' bij wijze van uitzondering enige ruimte te laten voor zo'n beleid, mits dat beleid dan ook consequent en consistent gehandhaafd wordt.

Bij dit alles is het goed te bedenken dat het hier gaat om een wetsvoorstel waarvan de indieners menen dat het in de aangepaste versie voldoet aan artikel 23 van de Grondwet. Als dat ook de mening is van een meerderheid van beide Kamers van de Staten-Generaal, kan zo'n wet in de Nederlandse constitutionele verhoudingen van kracht worden. Juist in debatten over de vrijheid van onderwijs hebben woordvoerders van de niet-christelijke partijen herhaaldelijk benadrukt, dat het de wetgever is die bepaalt of een wetsvoorstel in overeenstemming is met de Grondwet.

Het is niet onbelangrijk als bekende onderwijsjuristen erop wijzen dat de Grondwet ruimte laat aan het gereformeerd onderwijs voor het voeren van een eigen toelatingsbeleid. Het is zonder meer belangrijk als dit ook de mening is van de Onderwijsraad en de Raad van State. Maar uiteindelijk kan een politieke meerderheid bepalen of en zo ja in hoeverre zo'n beleid mogelijk blijft. Duidelijk is in ieder geval dat, als de politiek ruimte wil blijven laten voor een

eigen beleid van gereformeerde scholen, criteria als consequent, consistent en controleerbaar centraal zullen moeten staan.

Wat geldt voor het toelatingsbeleid geldt mutatis mutandis ook voor het benoemings- en ledenbeleid. Het gereformeerd onderwijs mag zich beroepen op de vrijheid van onderwijs die voor ieder gelijkelijk geldt. De politieke realiteit is dat het gaat om de vrijheid van een minderheid, die steun van een niet altijd welwillende meerderheid nodig heeft.

Wat is het probleem?

Wie de band tussen school en kerk ter discussie wil stellen, stuit dus wel op een aantal problemen die eigen zijn aan de unieke positie van het gereformeerd onderwijs. Juridisch zijn er de nodige voetangels en klemmen. De politiek zal nauwlettend toezien of er nog voldoende aanleiding bestaat de bijzondere positie in wetgeving en beleid te handhaven. Scholen van andere richtingen – het algemeen christelijk onderwijs voorop – zullen eerder geneigd zijn gereformeerde scholen als concurrenten te zien op de leerlingen- en lerarenmarkt en dus minder bereid zijn tot samenwerking in wederzijds belang.

Als het gaat om wezenlijke belangen van het gereformeerd onderwijs, zullen deze problemen uiteraard niet de doorslag mogen geven. Ze zullen moeten worden betrokken bij de afweging tegen mogelijke voordelen van een ander leden- en benoemingsbeleid.

Welke argumenten worden dan zoal gehanteerd om te pleiten voor een nieuwe discussie? Er ligt het oude argument dat de eerdere discussie na de uitspraken met betrekking tot de Christelijke Gereformeerde Kerken niet is afgerond. Daarnaast wordt gewezen op kerkelijke ontwikkelingen, met name met betrekking tot de (plaatselijke) Nederlands Gereformeerde Kerken. Kerklidmaatschap staat in de praktijk ook niet altijd garant voor onderwijskundige kwaliteit en hart voor het gereformeerd onderwijs.

Een onderliggend argument is ook, dat de voortgaande secularisatie noopt tot bezinning over de vraag voor wie het gereformeerd onderwijs er wil zijn. Heeft het een taak ten opzichte van serieuze medechristenen die daadwerkelijk christelijk onderwijs willen?

Het valt op, dat de meeste van deze argumenten niet direct wijzen in de richting van een principiële verandering in de relatie tussen school en kerk. Ook uit de ledenraadpleging kwamen geen duidelijke signalen in die richting.

Een gereformeerde school zal bij de toelating van leerlingen wel eens voor lastige afwegingen komen te staan. Dat geldt echter voor elke school die een toelatingsbeleid – hoe ook ingevuld – wil voeren. Voor zover bekend is er op elke gereformeerde school ruimte voor gesprek over toelating van niet-gereformeerde leerlingen. Wie oprecht christelijk onderwijs voor zijn kinderen zoekt en daarvoor geen andere school kan vinden, blijft niet in de kou staan. Maar van een automatische toelating zal geen sprake zijn. Een school die dat toch mocht overwegen, doet er goed aan te denken aan de drieslag ‘consequent, consistent, controleerbaar’.

Dat kerklidmaatschap niet garandeert dat men hart heeft voor het gereformeerd onderwijs, zal waar zijn. Daarom is kerklidmaatschap ook niet meer dan een minimumvoorwaarde voor benoeming. Daarna begint het gesprek over de inhoud pas.

Kerkelijke ontwikkelingen kunnen inderdaad soms tot problemen leiden. Het voorbeeld van de samenwerkingsgemeente illustreert dit. Waar die situatie zich voordoet, is kennelijk sprake van een wederzijdse erkenning als ware kerk op lokaal niveau. In het verlengde van de eerdere besluitvorming met betrekking tot de Christelijke Gereformeerde Kerken zou het dan voor de hand liggen Nederlands Gereformeerde leden van die gemeente ook te accepteren als lid of benoembaar te verklaren aan een gereformeerde school. En mocht het op enig moment

komen tot landelijke erkenning als ware kerk, dan is dat de koninklijke weg om dit probleem op te lossen.

In ieder geval gaat het hier om kleinschalige problemen, die op zichzelf geen rechtvaardiging vormen om te komen tot heroverweging van de relatie tussen school en kerk. Die relatie is in de huidige tijd niet van minder betekenis dan in de eerste decennia van het gereformeerd onderwijs. Er komt in deze tijd veel af op jongeren en hun ouders. Het is dan van grote waarde als kerk en school elk voor hun deel, maar vanuit hetzelfde fundament bijdragen aan opvoeding en ontwikkeling van deze jongeren. Bilaterale contacten tussen plaatselijke school en kerk kunnen daarbij behulpzaam zijn. Zulke contacten worden moeilijk bij toenemende kerkelijke pluriformiteit binnen de school.

Het is niet toevallig dat dit aspect ook past bij het door de overheid voorgestane beleid van horizontale verantwoording. In toenemende mate vraagt de overheid van scholen zich te verantwoorden tegenover de maatschappelijke omgeving van de school. Voor gereformeerde scholen behoren als het goed is de verwante kerken zeker tot die maatschappelijke omgeving. Zowel bezien vanuit de taak van de school als vanuit de verantwoordelijkheid van de kerk is er alle aanleiding de band tussen kerk en school in stand te houden en daar inhoud aan te geven. Onderling contact en gesprek zullen de jeugd van kerk en school ten goede komen. Het is goed in kaart te brengen welke problemen zich in de praktijk voordoen als gevolg van de band tussen kerk en school en welke oplossingen daarvoor mogelijk zijn. Maar we moeten het probleem niet groter maken dan het is. Anders dreigt het gevaar dat het zicht op de unieke betekenis van het gereformeerd onderwijs verloren gaat.

Noten

1. *Nederlands Dagblad* 31 mei 2008.
2. Kamerstukken Tweede Kamer, 30 417, nr. 4, p. 2.
3. Kamerstukken Tweede Kamer, 30 417, nr. 3, p. 4.
4. Kamerstukken Tweede Kamer, 30 417, nr. 5, p. 7.